Barne-, ungdoms-
og familiedirektoratet

Praktisk likestillingsarbeid

Eksempelsamling

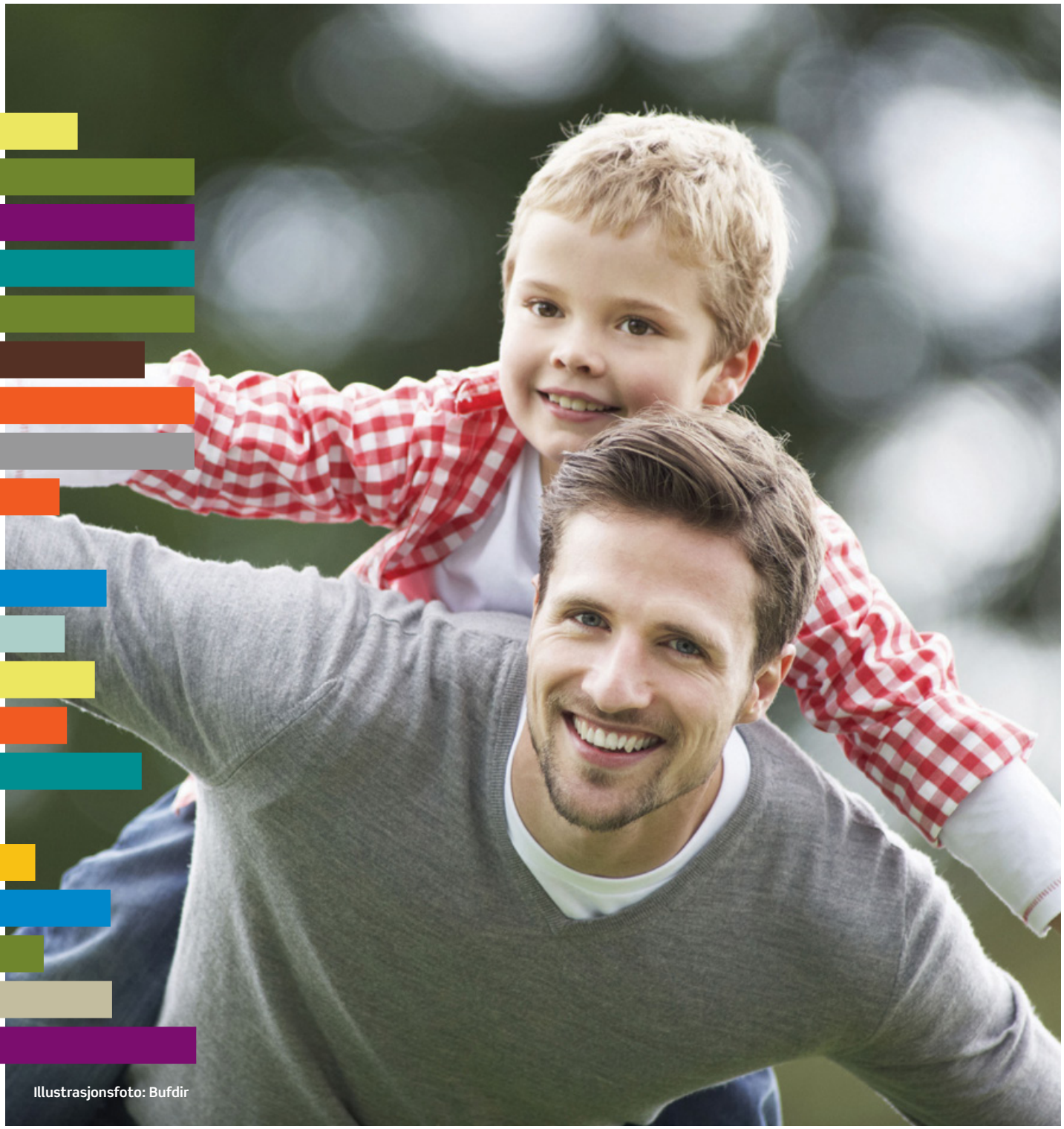

Illustrasjonsfoto: Bufdir

BUFDIR 2014
PRAKTISK LIKESTILLINGS-ARBEID

Ansvarlig utgiver:
Barne-, ungdoms-
og familiedirektoratet

Postadresse:
Postboks 2233,
3103 Tønsberg
Sentralbord: 466 15 000

Besøksadresse:
Stensberggaten 27.
0170 Oslo

Grafisk utforming: Tibe T Reklamebyrå

INNHOLD

Praktisk likestillingsarbeid - Eksempelsamling

FORORD 4

KJØNNSLIKESTILLING 5
Likestilling i barnehagen i Gran kommune 5
«Søstra mi»- workshop om kjønnsroller og seksuell trakassering i videregående skoler 6
Likestilt ungt entreprenørskap i Grue kommune 6
Likestillingsuke i Farsund kommune 7
Kartlegging av omsorgstjenester i Kristiansand kommune 8

LHBT – LESBISKE, HOMOFILE, BIFILE OG TRANSPERSONER 9
Homoeventyr i barnehagen i Oslo kommune 9
Rosa kompetanse i skolen i Åfjord og Ål kommune 9
Tilrettelegging for transpersoner på arbeidsplassen 10

ETNISKE MINORITETER 11
Internasjonal helsestasjon i Ulstein kommune 11
Fritidstilbud til unge bosatte flyktninger i Vågå kommune 12
Mangfoldig sykehjem i Tromsø kommune 12
Likeverdig møteplass på Stange bibliotek 12

NEDSATT FUNKSJONSEVNE 15
«Jobbstrategien» i Sandnes kommune 15
«Idrettsglede» i Asker kommune 15
En barnehage for alle - universell utforming 17
Tilrettelagt krisesenter 17

URFOLK OG NASJONALE MINORITETER 18
Samisk kulturforståelse i Tysfjord, Hamarøy og Steigen 18
Undervisningsopplegg ved reising ved Høgskolen i Sør-Trøndelag 18
E-læringsprogram om urfolk og nasjonale minoriteter 20
Snåsa kommune - en tospråklig kommune 20

HVORDAN JOBBE MED PRAKTISK LIKESTILLINGSARBEID 22

KONTAKTINFORMASJON 23

FORORD

AV MARI TROMMALD, DIREKTØR BARNE,- UNGDOMS- OG FAMILIEDIREKTORATET

Barne-, ungdoms- og familiedirektoratets (Bufdir) visjon er at vi i tråd med menneskerettighetene, skal styrke enkeltmenneskets muligheter til mestring og utvikling gjennom å fremme en trygg barndom, gode oppvekstsvilkår, likestilling og ikke-diskriminering. Som likestillingsdirektorat har vi et særskilt ansvar for å bidra til god kompetanse om likestilling og ikke-diskriminering i norske kommuner. I dette arbeidet er det viktig å fremme kunnskap om og erfaringer med godt praktisk likestillingsarbeid. Med dette erfaringsheftet ønsker vi å vise frem gode eksempler på innsats og virkemidler for å hindre diskriminering og bidra til likestilling for kvinner og menn, personer med nedsatt funksjonsevne, lesbiske, homofile, bifile og transpersoner, innvandrere og deres barn, den samiske befolkningen og de nasjonale minoritetene. Arbeidet med å fremme likestilling og hindre diskriminering på de ulike grunnlagene har ulike utfordringer og krever ulike løsninger, men bør også sees i sammenheng.

Å bidra til likestilling og å hindre diskriminering handler både om arbeidsgiverrollen og om tjenesteutøvelse. Kommuner må arbeide aktivt og systematisk med likestilling og mangfold for å være en attraktiv arbeidsplass, med et godt arbeidsmiljø. Det gjelder både for å tiltrekke seg ny, relevant kompetanse, og for å beholde kvalifiserte medarbeidere. Et likestillingsperspektiv i tjenestene er også nødvendig for å sikre at vi inkluderer alle, og at vi gir likeverdige offentlige tjenester til alle innbyggere. Diskrimineringslovene forbyr diskriminering på grunnlag av kjønn, etnisitet, religion, funksjonsevne, seksuell orientering, kjønnsidentitet og kjønnsuttrykk, men de krever også at offentlige myndigheter skal jobbe aktivt, målrettet og planmessig for likestilling.

Erfaringsheftet er utarbeidet av KUN Senter for kunnskap og likestilling, Likestillingssenteret og Senter for Likestilling (UiA) på oppdrag for Bufdir. Det er de tre likestillingssentrene som har plukket ut de forskjellige eksemplene i kommunal virksomhet. Vi vet at det ut over dette foregår mye bra likestillings- og inkluderingsarbeid i norske kommuner, som ikke har fått plass i heftet. Vi håper at flere kommuner og andre virksomheter kan få inspirasjon og ideer til godt arbeid i utvikling av sine tjenester. Med likestillingsperspektivet sentralt i utviklingen av tjenester, oppnår vi bedre kvalitet i tjenestene, og dermed et bedre samfunn for alle.

Med vennlig hilsen

DIREKTØR
Mari Trommald

KJØNNSLIKESTILLING

Likestilling på grunnlag av kjønn handler om at alle mennesker skal ha like rettigheter og muligheter i samfunnet.

Likestilling handler om å gjenkjenne strukturer i samfunnet som bidrar til at kjønnene gis ulike forutsetninger og muligheter. Det er nødvendig å se på gutter og jenter og menn og kvinner som grupper, for å kunne se mønstre som skaper forskjeller. Likeverd og likestilling skal ligge til grunn for å gi likeverdige offentlige tjenester.

LIKESTILLING I BARNEHAGEN I GRAN KOMMUNE

Barnehager i Gran kommune har deltatt i et utviklingsnettverk for likestilt pedagogikk i barnehagen. I nettverkssamlingene ble kunnskap om kjønn, kjønnsidentitet og kjønnsuttrykk vektlagt. Hva er kjønn? Hvordan formidler vi kjønn? Behandler vi gutter og jenter likt, eller har vi ulike forventninger til dem?

Metodene som ble brukt var observasjon, kartlegging, videofilming og intervju samt praksisfortellinger.

Praksisfortellinger er historier som er «klippet» ut fra hverdagen i barnehagen og som kan deles med andre kollegaer. Historiene brukes som utgangspunkt for refleksjon og diskusjon om egen pedagogisk praksis omkring kjønn og likestilling. Å bruke egen praksis som utgangspunkt kan være utfordrende, men nærhet til materialet gjør at de ansatte tar stilling til funnene på en annen måte en de ville gjort hvis man hadde arbeidet med generelle funn fra andre barnehager. Gjennom å se på egen praksis har barnehagene, som har vært med på disse nettverkssamlingene, fått muligheten til å finne ut om barna i deres barnehage har like muligheter til å bli sett og hørt uavhengig av kjønn.

Her er to eksempler på praksisfortellinger fra barnehager.

Eksempel 1:
Barna får matboksene utlevert til frokosten på småbarnsavdelingen. En matboks med et bilde av en bil er igjen på trillebordet, og ei jente venter ved bordet. Voksen: - *Men hvem sin boks er dette 'a, - det er da ikke Ida sin, dette er da en gutteboks. Kan den være ombyttet med broren sin boks?* (Matboksen var Ida sin.)

FAKTA:

Vi behandler ofte gutter og jenter ulikt uten å være oss bevist. Eksempler på dette er:

- Jenter får ros for å hjelpe andre, og gutter får ros for egenprestasjoner
- Jenter får høre navnet sitt halvparten så ofte som gutter
- Gutter får oftere øyekontakt med de voksne, fører lengre samtaler og får flere oppfølgingsspørsmål fra dem
- Gutter får mer uoppfordret hjelp fra de voksne

Eksempel 2:
Stasjonslek i gymsal. En voksen sitter ved tjukkasen, og ei jente og en gutt stuper kråke hver sin gang. Jenta er eldre og større enn gutten. Gutten får kommentar fra en voksen seks ganger: «*Så bra!* og «*Flott Håvard!*» Jenta stuper kråke like mange ganger. Hun får ingen kommentarer eller oppmerksomhet fra de voksne.

«SØSTRA MI»- WORKSHOP OM KJØNNSROLLER OG SEKSUELL TRAKASSERING I VIDEREGÅENDE SKOLER

I forbindelse med Riksteaterets turné med forestillingen **"Søstra mi"**, turnerte Likestillingssenteret, KUN - senter for kunnskap og likestilling og Senter for likestilling over store deler av landet. Dette var en workshop om seksuell trakassering rettet mot skoleungdom som hadde sett forestillingen.

I et totimers undervisningsopplegg diskuterte elevene kjønnsroller, grensesetting og trakassering.

Erfaringene fra å ha snakket med over 500 elever var at ungdom bagatelliserer ulike former for trakassering. Undersøkelser viser også at mange norske skoleelever har opplevd samleie mot sin vilje.

I workshopene kom det fram at ungdommene hadde klare grenser i teorien: Et nei skal alltid respekteres og sex uten gjensidig samtykke er et overgrep. Når diskusjonen gikk over i konkrete situasjoner, ble bildet mer utydelig. Er samtykke et tydelig ja, eller et fravær av nei? Hva hvis kjæresten maser, og man sier ja til slutt? Og hva hvis én eller begge er fulle?

Workshopen la opp til felles refleksjon med øvelser. Alle elevene måtte fysisk stille seg på en linje etter hvor enige de var i påstander og handlinger hentet både fra teaterstykket og fra deres egen hverdag. Dette for å sikre at elevene deltok aktivt i diskusjonen og at ikke dominerende elever ble talspersoner for hele gruppen. Elever og lærere ga uttrykk for at det er behov for mer fokus på dette temaet i skolen.

En elev ved Olav Duun videregående skole uttrykte seg slik: *-Hore er det nye idiot- alle vet at det ikke må tas alvorlig.*

En lærer fra Sortland videregående skole opplevde at en tar det for gitt at ungdom har et bevisst forholdt til likestilling, kjønn og makt. – *Da jeg selv var ung var disse temaene mer debatterte, og mange hadde høy bevissthet omkring dem. Men dette må vi tydeligvis gjøre på nytt for hver generasjon, ellers glipper det!*

LIKESTILT UNGT ENTREPRENØRSKAP I GRUE KOMMUNE

Grue kommune har en Oppfinner-, teknologi- og designmesse som har pågått i 10 år. Målet er å skape forutsetning for entreprenørskap ved å stimulere til kreativitet, nyskaping og etablering blant barn og ungdom.

I 2008 gjennomførte kommunen en kartlegging i forbindelse med prosjektet «**Veileder til et likestilt Hedmark**» hvor Likestillingssenteret var prosessledere. I kartleggingen ønsket de å se om utformingen av oppgavene til Oppfinnermessa og lærernes veiledning kunne påvirke valg av oppgaver, slik at alders- og kjønnsfordelingen ble jevnere. Bakgrunnen var at jenter i mindre grad enn gutter etablerte seg. Jenters deltakelse og valg av oppgaver ble derfor et viktig fokus.

Kartleggingen viste en jevn deltakelse mellom jenter og gutter både på barneskolen og ungdomsskolen. Forskjellene var imidlertid tydelige når det gjaldt valg av oppgaver og på klassetrinn:

- Jentene dominerte i designeroppgaver
- Guttene dominerte i teknologiske oppgaver
- Jentenes deltakelse i teknologiske oppgaver økte med alderen
- Svært få eller ingen i de tre yngste klassetrinnene deltok

I tillegg ble lærerne spurt om de tenkte likestilling når de veiledet elevene ved valg av oppgaver. Undersøkelsen viste at lærerne i liten grad gjorde dette og at valget ble overlatt til den enkelte elev. Resultatene fra kartleggingen førte til en økt bevissthet rundt kjønn, og gav muligheten til å sette inn målrettede tiltak i det videre arbeidet med Oppfinnermessa.

LIKESTILLINGSUKE I FARSUND KOMMUNE

Farsund kommune har i flere år hatt en egen likestillingsuke i uke 46. Likestillingsuken retter seg særlig mot kommunens barnehager og skoler hvor målet er å skape et samlet engasjement og mulighet for tverrfaglig arbeid på tvers av aldersgrupper.

Det er utarbeidet et pedagogisk opplegg for uken hvor fokus på ulike likestillingsutfordringer i samfunnet blir tematisert. Dette er ofte knyttet opp til temaer som engasjerer bredt. Et eksempel er tildelingen av Nobels Fredspris i 2011 til blant annet Ellen Johnson Sirleaf, Afrikas første kvinnelige president. Det året var temaet kvinners rettigheter og utfordringer i ikke-vestlige land og kulturer.

- Dette medfører at vi må se vårt samfunn i et nytt perspektiv. Målet med likestillingsuka er at alle barn og elever blir bevisstgjort på de forhold som likestillingsarbeidet foregår under i andre land. Likestilling handler ikke

TEMAHEFTE FRA FARSUND

bare om kjønn, men også om sosial bakgrunn, religion, funksjonshemning, og etnisk tilhørighet. (*Likestillingshefte 2011*)

Likestillingsuken bygger på ideen om at felles satsing tilknyttet det samme tidspunktet hvert år, gir barn og ungdom fellesopplevelser rundt et viktig tema.

Likestillingsuken består av tre hovedaktiviteter:

- Alle elever arbeider med samme tema i uke 46
- Det settes minst av 5 timer til likestilling
- Det utarbeides felles tema, undervisningsmateriell og metodisk veiledning

– Det er viktig å få oppmerksomhet for disse temaene. Ved å trykke et eget idehefte markedsfører vi temaet og gjør det tilgjengelig på en annen måte. Det er likevel den profesjonelle pedagog som gjennom sin kyndighet lager et tilpasset opplegg for sin gruppe, sier kommunalsjef Tore K. Haus.

KARTLEGGING AV OMSORGSTJENESTER I KRISTIANSAND KOMMUNE

Kartlegginger kan gjøres på mange måter. Enten ved å beskrive, telle eller observere. Gjennom systematisk nedtegning av et valgt område får en nyttig og håndfast informasjon.

I forbindelse med prosjektet «**Likestilte kommuner**» har Kristiansand kommune foretatt en kartlegging av liggedøgn ved rehabilitering.

Antagelsene var:
Menn synes overrepresentert blant sykehjemsbeboerne og pasientene. Menn får lettere tildelt sykehjemsplass og andre omsorgstjenester. Resultatene fra kartleggingen viser at det er kjønnsforskjeller i antall liggedøgn ved rehabiliteringsenheter.

Enslige menn har i gjennomsnitt flere liggedøgn sammenlignet med gifte menn. Derimot utgjør det ingen forskjell om du er gift eller enslig kvinne. Årsakene til forskjellene i antall liggedøgn kan ikke forklares medisinsk.

I etterkant av kartleggingen har det vært viktig å få de ansatte til å reflektere over forutinntatte kjønnsroller. De må bevisstgjøres om at kjønnede fordommer kan prege deres faglige vurderinger mer enn de selv tror.

KRISTIANSAND KOMMUNE

Oversikt over andel rehabiliteringsdøgn fordelt på kvinner og menn og sivil status i Kristiansand kommune i 2012.

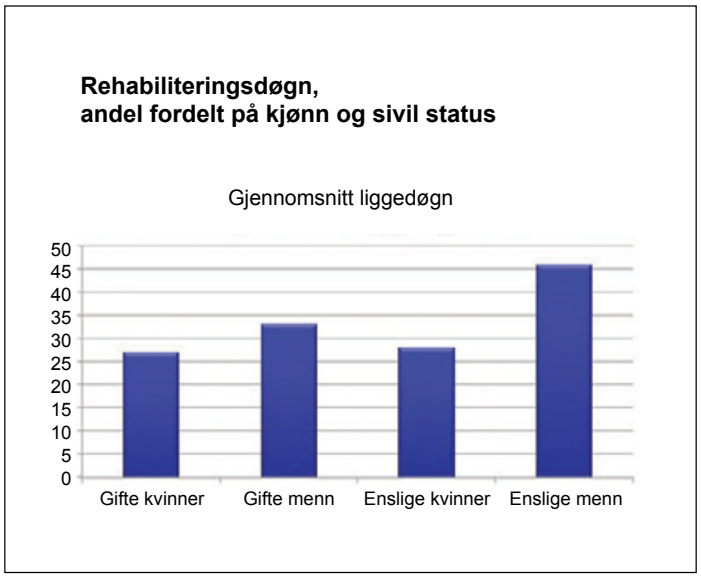

LHBT - LESBISKE, HOMOFILE, BIFILE OG TRANSPERSONER

LHBT-befolkningen utgjør en sammensatt og mangfoldig gruppe som har behov for kommunale tjenester på lik linje med resten av befolkningen. LHBT-befolkningen skal bli møtt i de kommunale tjenestene med likeverd og med kunnskap om de spesielle utfordringene som de har. Som offentlige tjenesteytere er det viktig å huske på at ikke alle vi møter er heterofile eller identifiserer seg med det kjønnet de fikk tildelt ved fødselen.

Tilrettelegging for transpersoner i arbeidslivet kan for flere være ukjent. Derfor har vi tatt med et eksempel fra det private arbeidsmarkedet, som på en god måte viser hvordan dette kan gjennomføres.

HOMOEVENTYR I BARNEHAGEN I OSLO KOMMUNE

Bjerkealléen Kanvas barnehage i Oslo kommune var i 2010 pilotprosjekt for et kursopplegg utarbeidet av stiftelsen Reform – Ressurssenter for menn og Høgskolen i Oslo. Formålet med kurset var å utvide barnas kjønnede handlingsrom og skape større forståelse for det økende seksuelle mangfoldet i samfunnet.

Kursopplegget var en del av et EU-prosjekt, som blant annet utgav en eksempelsamling med metoder og strategier for arbeid med likestilling i barnehager.

Ett av eksemplene i kursopplegget inneholder høytlesing av fortellinger med homofile karakterer, slik som boken «**Konge og konge**» eller «**Malins mamma gifter seg med Lisa**». Et annet handler om utkledning og lek med kjønnsroller, mens et tredje eksempel viser til videointervju med barna om deres oppfattelse av egen kjønnsidentitet

Et undervisningshefte viser i tillegg hvordan barnehageansatte kan snakke med barna om kjønn og seksuell orientering. Heftet gir samtidig tips til hvordan de ansatte bør opptre for å unngå homohets og stereotype kjønnsroller i barnehagen.

ROSA KOMPETANSE I SKOLEN I ÅFJORD OG ÅL KOMMUNE

Åfjord videregående skole og Ål ungdomsskole er to av over 30 virksomheter som har mottatt kursing fra Rosa kompetanse i 2014. Målet med undervisningen er å gi tjenesteytere faglig trygghet i de ansattes møte med lesbiske, homofile, bifile og transpersoner (lhbt-personer), enten det er som elever, brukere eller pasienter. I alle sektorer er det et mål å skape rom hvor lhbt-personer skal kunne være seg selv og oppleve å bli inkludert og ivaretatt.

Rektor ved Åfjord videregående skole mener Rosa kompetanse bidrar til å avmystifisere seksuell identitet som tema og å styrke lærerne når de skal snakke om det i klassene:

– Rosa kompetanse bidro på en veldig informativ og god måte til at vi fikk satt fokus på hvordan vi som voksne i skolen kan møte ungdommer i samtaler om dette. Gjennom et glimrende foredrag, krydret med humor og diskusjon i etterkant, bidro de til å avmystifisere temaet. I tillegg viste de oss hvordan vi kan få til gode samtaler med elevene og bidra til å få bukt med fordommer.

Rektor ved Ål ungdomsskole forteller at kurset økte bevisstheten og engasjementet for tematikken, og at det i etterkant har ført til en fruktbar diskusjon med elevene om blant annet bruken av skjellsord.

Rosa kompetanse er et undervisningsopplegg først og fremst for lærere og skoleansatte, men kan også tilpasses til helsepersonell, rettsvesenet og bedrifter. Rosa kompetanse er et samarbeidsprosjekt mellom Helsedirektoratet og Landsforeningen for lesbiske, homofile, bifile og transpersoner (LLH). Kurset er gratis og bestilles enkelt på www.llh.no.

TILRETTELEGGING FOR TRANSPERSONER PÅ ARBEIDSPLASSEN

Aker Solutions MH i Kristiansand fikk en utfordring i 2007 da en ansatt fortalte sin nærmeste leder at hun skulle gjennomføre kjønnsbekreftende behandling. Lederen ga klar beskjed om at dette takler vi. Deretter gikk lederen til personalavdelingen og de involverte i bedriftshelsetjenesten for å få ekstern kompetanse. Personalavdeling, bedriftshelsetjeneste og den ansatte laget i samarbeid en plan for videre informasjon og oppfølging. Hvem skal få hvilken informasjon til hvilket tidspunkt, var viktig å planlegge.

Det ble laget et skriv til intranett med informasjon.

Samme dag var det avdelingsmøte hvor både leder og den ansatte informerte om kjønnskorrigering. Når juleferien var over ville personen komme på jobb som kvinne. Etter informasjonen var gitt internt ble kunder og leverandører informert.

Før personen kom tilbake på jobb som kvinne, ble de praktiske oppgavene fra bedriftens side løst. Det ble opprettet ny e-postadresse, nytt og riktig navn ble påført ansattoversikten og det ble tatt nytt bilde til telefonliste. I tillegg måtte personalregisteret overstyres slik at det også her ble riktig kjønn.

Aker Solutions MH presiserer at det ikke bare handler om prosessen med å komme ut og skifte kjønn, men også om å være tilfreds.

– Personen jobber fortsatt i bedriften og trives. Hun fortsatte med de samme oppgavene i samme stilling, og er nå tillitsvalgt.

FAKTA

KJØNNSIDENTITET: En persons indre opplevelse av å være kvinne, mann, både kvinne og mann eller ingen av delene. De fleste identifiserer seg med det kjønnet de ble tilskrevet ved fødsel, men ikke alle.

KJØNNSUTTRYKK: Et kjønnsuttrykk er den måten en person gir seg til kjenne på enten som kvinne, mann eller utenfor samfunnets tokjønnsnorm. Selv om de fleste mennesker presenterer seg i et kjønnsuttrykk som blir oppfattet som klart mannlig eller klart kvinnelig, har noen et kjønnsuttrykk som bryter med todelingen mellom mann og kvinne.

ETNISKE MINORITETER

Innvandring har ført til at behovene i befolkningen har blitt mer mangfoldige. En befolkning og et samfunn som forandrer seg, krever endrede arbeidsmetoder og ny kompetanse i det offentlige tjenestetilbudet. Det er viktig å gi like muligheter og rettigheter til alle, uavhengig av etnisk bakgrunn, slik at alle kan delta og bidra i arbeids- og samfunnslivet. Likeverdighet kan gi tilfredse brukere, bedre arbeidssituasjon og bedre resultater for virksomheten.

INTERNASJONAL HELSESTASJON I ULSTEIN KOMMUNE

Ved helsestasjonen i Ulstein kommune ble det i 2013 foretatt en kartlegging av brukerne. Ved å undersøke om alle foreldre med og uten innvandrerbakgrunn fikk likt tilbud, som hjemmebesøk etter fødsel, viste også undersøkelsen at halvparten av barna som ble født i kommunen hadde en eller to foreldre med innvandrerbakgrunn. Selv om helsestasjonen hadde merket at det hadde blitt flere brukere med innvandrerbakgrunn, var de overrasket at det angikk et så stort antall barn.

Med denne kartleggingen fikk kommunen også tallfestet den økende befolkningsutvikling som hadde skjedd de siste årene. Ulstein kommune har på kort tid gått fra bygd til by. Tallene viste at 15 % av innbyggerne i kommunen hadde etnisk minoritetsbakgrunn.

Flere diskusjoner kom opp i kjølvannet av denne kartleggingen. Hvordan kan helsestasjonen bidra til å sikre et likestilt mangfold? Var det rettferdig at småbarnsgruppene i praksis bare ble tilbudt til norskspråklige foreldre? Og hvordan gjennomføre brukerundersøkelser overfor foreldre som ikke mestrer skriftlig norsk? Hvilken kompetanse kreves av de ansatte for å tilpasse tjenestene til endringene i befolkningen?

Noen av svarene helsestasjonen kom fram til var at likeverdig tilbud er avhengig av at de ansatte kan bruke mer tid på enkelte enn andre. Dette resulterte i at ansatte fikk et mer bevisst forhold til bruk av tolk, det ble laget informasjonsbrosjyrer om skole og barnehage på flere språk, samt plansjer for bruk til informasjon om blant annet ernæring, sykdommer hos barn og påkledning.

- Det å se på hvilke brukere vi har, har bevisstgjort oss veldig. Det har satt i gang en prosess som er i stadig utvikling. Det er viktig for oss på helsestasjonen, og det er viktig for resten av kommunen, som må ta inn over seg endringene i befolkningen i kommunen, sier Kristin Meli, lederen ved helsestasjonen i Ulstein.

FRITIDSTILBUD TIL UNGE BOSATTE FLYKTNINGER I VÅGÅ KOMMUNE

Vågå kommune utarbeidet en felles inkluderingsplan med syv andre kommuner i Nord-Gudbrandsdal. Et av målene var at alle bosatte barn i alderen 8-16 år, skal delta i minst ett organisert fritidstilbud. Bakgrunnen for dette var en idé om at språkkurs alene ikke er nok for å få til god inkludering.

Dersom de bosatte barna lettere kunne være med på fritidsaktiviteter, kunne de lettere inkluderes i resten av samfunnet. De lærte språket bedre, og ikke minst lærte de seg sosiale koder og fikk rollemodeller blant andre barn og unge.

For å få et godt og målbart tiltak, ble det bestemt at kommunen skulle dekke deltakeravgift for de bosatte barna de første to årene etter bosetting. På den måten ville det også bli lettere for alle å delta på lik linje uten å ha økonomiske forutsetninger.

Da Vågå rapporterte på prosjektet i 2009 hadde det en måloppnåelse på 50 prosent, mens det i 2010 hadde økt til 67 prosent. Mye av arbeidet har vært å bygge tillit til familiene:
– *Deltakelse krever tillit. Derfor har det vært viktig å ha informasjon om hvordan organisert barne- og ungdomskultur fungerer i Norge tilgjengelig for foreldrene,* sier prosjektleder Gunnar Frydenlund. – *De aller fleste er positive til tilbudet og ønsker at barna skal bli både inkludert og integrert i kommunen.*

MANGFOLDIG SYKEHJEM I TROMSØ KOMMUNE

I Tromsø kommune er mangfold et eget satsningsområde i arbeidsgiverstrategien, og kommunen gjennomførte i samarbeid med KUN - senter for kunnskap og likestilling, en undersøkelse ved Sør-Tromsøya sykehjem. Et sykehjem som har spesielt mange minoritetsspråklige ansatte og søkere til stillinger.

Ønsket var å kartlegge hva det etniske mangfoldet hadde å si for ansatte, ledere, pårørende og brukere ved sykehjemmet. Fokuset lå på den daglig opplevelsen av hvordan det var å være beboer, pårørende og ansatt ved sykehjemmet. De overordnete funnene viser at sykehjemmet yter gode tjenester og har et godt arbeidsmiljø, men at mangfoldet kan skape utfordringer i kommunikasjonen. Disse utfordringene stjeler ofte oppmerksomheten fra alle de gode tingene som mangfoldet kan medføre.

I tillegg er det en sterk oppfatning at god pleie utføres på noen få bestemte måter, og at det ikke er et sted hvor variasjon nødvendigvis oppfattes som positivt. En av de pårørende uttalte seg slik: - *Beboerne må jo få kjøttkakene sine, rutinene sine, så det er ikke så lett å gi plass for nye idéer.* Samtidig ble det kommentert flere ganger at ansatte med etnisk minoritetsbakgrunn ofte hadde et sterkere fysisk nærvær og var spesielt gode på å vise respekt for beboerne.

Funnene fra undersøkelsen ble presentert for ansatte, beboere og pårørende, arbeidsgruppa i prosjektet og brukerrådet på sykehjemmet. Resultatene la grunnlag for et kurs for sykehjemsledelsen i hvordan de kan jobbe for å hente ut flere av de positive effektene ved mangfold, og redusere de negative. Et praksisnært språkkurs ble startet som en del av arbeidet, og har gitt svært gode resultater.

LIKEVERDIG MØTEPLASS PÅ STANGE BIBLIOTEK

I Stange kommune er Folkebiblioteket blitt en integreringsarena og møteplass for personer med ulik bakgrunn. Biblioteket er en arena hvor brukerne ikke er «klienter» og tilbudene som gis er gratis. Dette skaper et rom for at alle innbyggerne i kommunen kan bli møtt som medmennesker på like vilkår.

Stange kommune har i samarbeid med flyktninge-tjenesten og kvalifiseringssenteret tilrettelagt

LITE
PA-

ulike aktiviteter for å nå ut til så mange grupper av befolkningen som mulig, også til personer med annet morsmål enn norsk. Dette har skjedd som en følge av etterspørsel i kommunen. Biblioteket tilbyr utlån av bøker, tidsskrifter, dvd-er og cd-er på flere språk, i tillegg tilbyr biblioteket:

- Leksehjelp for fremmedspråklig ungdom på ungdomsskole og videregående skole. Etter behov utvides tilbudet til voksne som er i en læringssituasjon.
- Ulike tilbud om praksisplass og språkpraksis.
- Tilrettelagt rom som alle trossamfunn kan benytte til bønn.
- Utstillinger, debatter og foredrag med ulike temaer rettet mot å nå ut til hele befolkningen.
- Undervisning for fremmedspråklige.
- Bøker i barnehagene, inkludert bøker på ulike språk.
- Ungdomskontakt som stikker innom.

Personalet hjelper også ofte til med å forstå offentlig korrespondanse og fylle ut skjemaer. Ettersom personalet ikke oppfattes som part i saker ved NAV eller flyktningetjenesten er det en lavere terskel å kontakte de ansatte i biblioteket og spørre om konkrete spørsmål om norsk språk og samfunn.

Samarbeidet med flyktningetjenesten og kvalifiserings-senteret har ført til at brukerne av de ulike tjenestene har blitt kjent med biblioteket og de tjenestene som tilbys der på en lett og trygg måte.

Gjennom varierte og mangfoldige aktiviteter har Stange biblioteket blitt en møteplass hvor man kan møtes på tvers av alder, kultur, kjønn, religion, utdanning og klasse. Stange bibliotek gir med andre ord et tilbud basert på likeverdige tjenester til alle innbyggerne i kommunen.

En voksen bruker av biblioteket sa:
- Biblioteket er det eneste stedet der vi ikke føler oss som klienter. Her er vi akkurat som alle andre.

NEDSATT FUNKSJONSEVNE

Personer med nedsatt funksjonsevne skal ha mulighet til personlig utvikling, deltakelse og livsutfoldelse på linje med andre samfunnsborgere. Alle skal ha like rettigheter og så langt som mulig kunne bestemme over sitt eget liv. Målet er at også mennesker med nedsatt funksjonsevne skal kunne leve sine egne liv etter egne valg på flere arenaer. Slike ressurser vil også være fordelaktig for samfunnet som helhet.

INKLUDERENDE JOBBSTRATEGI I SANDNES KOMMUNE

Sandnes kommune er en av fire kommuner og to statlige etater som i 2013 deltok i et samarbeidsprosjekt med NAV for å øke jobbmulighetene i offentlig sektor for unge med nedsatt funksjonsevne.

«**Jobbstrategien**» er en samling virkemidler for å få flere unge med nedsatt funksjonsevne inn i arbeidslivet. Målet har vært å rive ned barrierene for personer med funksjonsnedsettelse som vil ut i jobb. Sandnes har satset på å ha én dedikert person som motiverer de ulike enhetene i kommunen til å ta inn personer med funksjonsnedsettelse. «Alle kjenner Martin og Martin kjenner alle.»

I tillegg har forankring hele veien opp til ledelsen vært nøkkelen til suksess i kommunen. Slik har arbeidet med avtalen om inkluderende arbeidsliv vært fremme i bevisstheten både hos ansatte og i ledelsen.

– Vi møter kandidatene som vanlige folk, som kommer til en vanlig jobb. Vi leker ikke butikk. De får en uniform og vi jobber sammen som et team. Alle må bidra for at teamet skal fungere. Dette oppleves som en vanlig jobb, selv om lønna i en periode kommer fra Nav, sier driftskoordinator Martin Larsen.

I løpet av de siste to-tre årene har Sandnes kommune hatt mellom 15-20 personer inne på forskjellige arbeidsmarkedstiltak. Det har resultert i at tre personer har fått fast ansettelse i Sandnes Bydrift. Erfaringene viser at kommunen har lykkes med å tilby arbeidspraksis til unge deltakere med nedsatt funksjonsevne.
Et eksempel er Glenn som først fikk tilrettelagt arbeidspraksis hos Sandnes Bydrift, for så å bli fast ansatt. Etter praksisen ble Glenn ansatt på ordinære vilkår. Jobben har i tillegg betyd at andre muligheter har åpnet seg:

- Det var kanon å komme ut i arbeidslivet igjen. Det er veldig stor forskjell. Jeg får gjort mye mer. Jeg får søkt etter leilighet, og kan ta opp lån. Får ikke det gjennom Nav, uttaler Glenn.

IDRETTSGLEDE I ASKER KOMMUNE

Asker kommune startet i 2012 opp prosjekt «**Idrettsglede for alle**» i samarbeid med Asker Idrettsråd og Akershus Idrettskrets. Ønsket var å utfordre idretten til et krafttak for å skape mer idrett for mennesker med nedsatt funksjonsevne.

Prosjektet er treårig og har et tredelt fokus. Det første året var fokuset på fysisk funksjonsnedsettelse, det andre

året var fokuset på psykiske utviklingshemmede. I det tredje året har kommunen et flerkulturelt fokus.

Kartlegging av utfordringer og behov i kommunen for de ulike fokusområdene har vært en viktig del av prosjektet. Dette for å utvikle gode og inkluderende aktivitetstilbud som er tilrettelagt for fysisk aktivitet. Resultatene fra den første undersøkelsen viste at årsaken til at mange idrettslag ikke hadde etablerte tilbud for personer med nedsatt funksjonsevne, i stor grad var at utstyr var kostnadskrevende, lagene manglet leder eller trenerkompetanse og/eller at lagene manglet menneskelige ressurser.

I tråd med undersøkelsene satte Asker Idrettsråd inn ekstra ressurser for å bistå idrettslagene i å skape aktiviteter for målgruppene. Dette gjorde de ved å tilrettelegge, forenkle, ufarliggjøre, informere og veilede. I tillegg ble det laget en aktivitetskalender med oversikt over tilrettelagte tilbud, en gratis aktivitetsdag ble arrangert og en tilskuddsordning ble opprettet for idrettslag som ønsker å integrere personer med nedsatt funksjonsevne.

Resultatet viser at prosjektet har hatt stor betydning for målgruppen i Asker kommune. Flere nye tilbud har blitt gjort tilgjengelige, som for eksempel Asker Rideklubb, fotballag, seilforening og tennis. En av deltagerne i Asker Rideklubb forteller det slik: *-Uten hestesporten hadde jeg vært lenket til en rullestol.* Hanne er født med en funksjonsnedsettelse, men har alltid vært lidenskapelig opptatt av hest. Det har resultert i nasjonale og internasjonale medaljer. Men, som hun sier:

-Det er ikke seier som er viktigst. Det er gleden av å

mestre, vise personlig fremgang, være i et miljø sammen med andre, oppleve vennskap og kanskje selv bidra på veien med råd og vink til andre.

Asker Idrettsråd understreker viktigheten av å engasjere lokale idrettslag og klubber. I tillegg kan det å samarbeide på tvers av klubbgrensene gjøre det enklere å igangsette aktiviteter, og gjør det mulig for utøverne å bli kjent med flere idretter innen det samme tilbudet.

EN BARNEHAGE FOR ALLE - UNIVERSELL UTFORMING

Barnehagen skal være et trygt, stimulerende og utviklende sted for alle. Det innebærer at den skal være brukbar for alle og tilpasset den enkelte. Da er det viktig å sette seg inn i hvert enkelt barns spesielle behov.

Verdier som likestilling, ikke-diskriminering og like muligheter ligger til grunn for et slikt syn. Dette er holdninger som må synliggjøres både i fysiske miljøer og det pedagogiske innholdet i barnehagen.

En mors fortelling kan illustrere hvordan fysisk tilrettelegging i uterommet skapte muligheter for at flere barn kunne leke sammen:

– Da mitt barn gikk i barnehagen, ble det bygd en sandkasse som sto på påler slik at hun kunne sitte i rullestolen, og leke i sanden, som da ble i passe høyde for henne. Hun ble kald og stiv av å sitte i sanden på høsten og vinteren. Denne sandkassa var såpass stor at det var plass til syv – åtte barn rundt den. Sandkassa ble ofte en arena for god lek og samspill blant barna. De var alle inkludert i leken fordi de var samlet rundt et ganske lite område samtidig som de var tett sammen, hadde øyekontakt og lettere kunne kommunisere om leken i sanden.

Et annet eksempel er bruk av fuglerede-disse/huske. Den gir god støtte til "toddlerne" (ett- og toåringene), og til barn med svak motorikk.

TILRETTELAGT KRISESENTER

Norasenteret står for Senter mot vold og seksuelle overgrep i Øst-Finmark. I 2009 flyttet de inn i nye spesialdesignede lokaler, og dette var første senteret i Finnmark som fikk virke i et bygg tilpasset med tanke på krisesenterets oppgaver og behov.

- Vi som er ansatte her, har fått gitt våre føringer, og brukerne har fått komme med sine innspill, noe som har vært helt fantastisk, sier daglig leder Annik Eriksson.

Hun oppfatter det som en stor tillitserklæring til senteret at man har fått lov til å påvirke utformingen av bygget i så stor grad.

Bygget er utarbeidet i samarbeid med Rådet for funksjonshemmede og er tilrettelagt for både rullestolbrukere og syn- og hørselshemmede. For eksempel er en av seks leilighet tilpasset mennesker med nedsatt funksjonsevne. Alle kontor og fellesrom, samt to av leilighetene er utrustet med teleslynge for personer med nedsatt hørsel.

Møterommene er romslige med utstyr til telematikk-studio, og heisen har både tale og blindeskrift. Skiltene er universelt utformet med farger, taktile skilt og punktskrift. Skiltene kan dermed leses med fingrene i tillegg til blindeskrift. Alle dører i fellesrom, kontor og til leiligheten tilpasset mennesker med nedsatt funksjonsevne og har elektriske døråpnere. I tillegg har senteret et skjermet lekeområde for barn og en skjermet uteplass for de voksne. Alt er tilpasset for rullestolbrukere.

Responsen fra ansatte og brukere har vært udelt positive.

URFOLK OG NASJONALE MINORITETER

Norge har ett urfolk, samene. I tillegg har vi flere folkegrupper som har århundrelang tilknytning til landet, som vi kaller nasjonale minoriteter. Disse folkegruppene har bidratt til å forme den kulturarven vi har i Norge. Vi har fem nasjonale minoriteter: Jøder, kvener/norskfinner, skogfinner, rom/sigøynere og romanifolket/tatere.

Minoritetsspråkpakten beskytter urfolks og samers kultur og historie, og pålegger kommunene å legge til rette for undervisning og læring.

SAMISK KULTURFORSTÅELSE I TYSFJORD, HAMARØY OG STEIGEN

Nord-Saltenkommunene Steigen, Hamarøy og Tysfjord utarbeidet i 2013 en kompetansehevingsplan i kommunene for å heve kompetansenivået innen samisk språk, samisk kultur og samisk levemåte. Planen ble utarbeidet i samarbeid med Samisk Nasjonalt Kompetansesenter for psykisk helsevern og rus (SANKS).

Kommunene arrangerte en seminardag i hver kommune med fokus på samisk kulturforståelse og kultursensitivitet i kommunenes tjenestetilbud.

FAKTA: SANKS

SANKS: Samisk Nasjonalt Kompetansesenter for psykisk helsevern og rus tilbyr et bredt utvalg av kurs og undervisningsopplegg om kulturforståelse og kultursensitivitet. Målet er å oppnå mer tilpassede og likeverdige tjenester, og mer bevisthet rundt kulturforskjeller. De tilbyr både generell undervisning som for eksempel en hel kommuneadministrasjon kan ha sammen, og mer spesifikk undervisning mot speiseille yrkesgrupper eller et spesielt undertema i kommunens tilbud. Mer informasjon på www.finnmarkssykehuset.no

Hvilke fortellinger, skikker og forståelser er vanlige i det samiske, og hvordan kan de komme i konflikt i tjenestene vi tilbyr i dag? Formålet var å synliggjøre at kolliderende kommunikasjonsstrategier, sykdomsforståelse og verdigrunnlag kan skape ubehagelige situasjoner og feildiagnose og ikke gi likeverdig behandling fra helsepersonell.

Seminaret tilbød i tillegg et mer generelt fokus på kultur og dialog for kulturelt mangfold. Bare i Steigen kommune bor det mennesker fra 23 ulike nasjonaliteter. Forstår vi hverandre? Det er ofte et sentralt spørsmål. Deltakerne ble både konfrontert med egne holdninger, og fikk konkrete eksempler på hvordan man kan endre sin praksis. *Tilbakemeldingene har vært gjennomgående svært gode,* sier prosjektleder Tone Amundsen.

UNDERVISNINGSOPPLEGG VED REISING VED HØGSKOLEN I SØR-TRØNDELAG

Mange familier av romanifolket/tatere har valgt å legge reiseperiodene til skolens ferier. Andre reiser ikke mer, mens noen ønsker å opprettholde reisingen som et kulturelt særtrekk i ulike perioder på året, men da først og fremst i vår- og sommermånedene.

Skolen har aldri vært tilrettelagt for reising. Foreldre som har reist mye, kan dermed også ha vansker med å hjelpe egne barn med skolearbeid. Derfor har Høgskolen i Sør-Trøndelag utarbeidet et undervisningsopplegg i samarbeid med Taternes landsforening som kan hjelpe

skolene med å tilrettelegge for elever med romanislekt.

Undervisningsopplegget går ut på at det lages en bok eller et hefte med ulike typer oppgaver som eleven har med seg. Dette kan utformes som en ringperm med arbeidsoppgaver eller det kan utformes digitalt og ligge på datamaskinen. I begge tilfeller er resultat helt avhengig av at eleven har jobbet med samme type arbeidsoppgaver på samme måte i perioder også på skolen.

Trening i grunnleggende skriveferdigheter og digitale ferdigheter kan gjøres ved at elevene bruker mobiltelefon med kamera, sender bilder, tekster, fortellinger, quiz via mail, sms eller benytter skolens læringsplattform med egen mappe for disse elevene.

Undervisningsopplegget forutsetter at lærerne får informasjon om reisetidspunktet i god tid, slik at vedkommende har mulighet til å tilrettelegge oppgaver barna skal ha med seg i reiseperioden.

I forkant av reiseperioden bør det være møte med foreldre for en enkel innføring i bruken av de ulike delene i permen. Det er viktig med enkle og klare instruksjoner slik at det blir lett å ta i bruk permen for de voksne. Oppgavene kan også inkludere foreldrene for eksempel ved å snakke om ting de har opplevd, spille spill (tall- og mengdetrening) og øve på farger.

Ved skolestart er det viktig at permen leveres inn slik at det kan bygges videre på det eleven har gjort i reiseperioden. At permen skal leveres tilbake og danne grunnlag for videre læring forplikter de voksne til å følge opp barnets læring i perioden de er borte.

E-LÆRINGSPROGRAM OM URFOLK OG NASJONALE MINORITETER

Kommunal- og moderniseringsdepartementet (KMD) har utviklet et opplæringsprogram for å øke kunnskapen om, og forståelsen for urfolk og nasjonale minoriteter blant ansatte på alle nivåer i statsforvaltningen.

Gjennom kurset ønsker departementet å skape forståelse for hvilke saker som berører urfolk og nasjonale minoriteter, og gi råd om hvordan du bør gå fram når du har en sak som berører nasjonale minoriteter. Programmet går også gjennom historie og samfunnsforhold og aktuelle lover og regler.

Målgruppen for opplæringsprogrammet er ansatte på alle nivåer i statsforvaltningen, både nyansatte og de som er "nye" på saksfeltet. Alle vil ha nytte av å gå gjennom hele kurset, men du kan også velge å konsentrere deg om de temaene som er mest relevante. Det tar om lag ca. 45 minutter å gjennomføre kurset. Etter hver modul er det lagt inn oppgaver, slik at du kan teste hva du har fått med deg.

SNÅSA KOMMUNE - EN TOSPRÅKLIG KOMMUNE

Snåsa kommune innledet i 2012 et samarbeid med Sametinget for å legge forholdene til rette for at samer i større grad skal kunne bevare og utvikle sitt språk i Snåsa kommune. Med det formål at alle skal ha rett til å bli betjent på samisk når de henvender seg til offentlige instanser.

Som ledd i prosessen utviklet Snåsa kommune en samisk internettside som er tilgjengelig på sørsamisk og norsk. Dokumenter som plandokumenter, strategier og årsmelding blir oversatt til samisk. I tillegg ble det fattet et vedtak om at alle stillingsannonser og kunngjøringer, et utvalg pressemeldinger, samt informasjon fra de kommunale virksomhetene skulle gjøres tilgjengelig for publikum på samisk.

Alle kommunale bygg og kontorer skal være skiltet på samisk og alle venterom, fellesarenaer, møterom og resepsjoner skal synliggjøre det samiske språket. Snåsa kommune ansatte fire personer med samisk

språkkompetanse for å forbedre tjenestetilbudet. De har ansvaret for koordinering av samisk språk- og kulturtiltak internt i organisasjonen. I tillegg har ansatte i Snåsa kommune fått tilbud om samiske språkkurs.

For å øke sørsamisk språk- og kulturkompetanse i de kommunale skolene gis det kurs på ulike nivå for alle lærere i grunnskolen. Innenfor helse- og eldreomsorg satses det på å øke språk- og kulturkompetansen blant de ansatte og det vektlegges i ansettelser.

– Samarbeidet er en historisk begivenhet for sørsamisk befolkning, kommunen og Nord-Trøndelag fylke, sier visepresident i Sametinget, Johan Mikkel Sara.

– Innlemmelsen vil gi håp og fornyet engasjement i arbeidet med å sikre samisk språk og kultur i det sørsamiske området.

HVORDAN JOBBE MED PRAKTISK LIKESTILLINGS- OG INKLUDERINGSARBEID

Å ARBEIDE MED PRAKTISK LIKESTILLING INNEBÆRER NOEN PRINSIPPER:

1. FORANKRING I LEDELSE OG ENHETER
Skaff legitimitet og forankring i egen organisasjon, samt sikre drahjelp i gjennomføringen. I kommuner bør planer og mål for likestillingsarbeidet forankres i politisk og administrativ ledelse. Likestillingsutvalg og enkeltpersoner skal unngå å bli sittende alene med ansvar for arbeidet med likestilling. Se helheten i arbeidet og jobb med likestilling som en del av den ordinære driften. Gjør arbeidet synlig gjennom informasjon internt og eksternt.

2. INTEGRERE LIKESTILLINGSPERSPEKTIV I PLANER, SATSINGER OG STRATEGIER
For å ha en god plan på alle nivå, bør likestilling være et tema. Er planen utarbeidet med godt nok datagrunnlag for ulike grupper? Finnes det dokumentasjon på kjønnsdelt statistikk? Hvilke konsekvenser får tiltak for ulike grupper? Alle enheter bør ha tiltaksplaner for likestilling med årlige rapporteringer på måltall, virkemidler og oppnådde resultater. Sørg for at dette følges opp og koordineres.

3. RESSURSTILGANG OG KOMPETANSE
Ansvaret for likestillings- og inkluderingsarbeidet må klargjøres og de enkeltes rolle må være definert. Ansvarlig(e) bør rapportere direkte til ledelsen. Likestilling koster tid og penger. Det er behov for både personalressurs og midler på budsjettet til å følge opp prioriteringene som gjøres.

Ansatte med likestillingsansvar bør ha et nettverk med tilgang til kompetanse, støtte og inspirasjon. Sørg for å ha en strategi og ressurser for kunnskapsoppbygging og forståelse for likestilling og likestillingsarbeid i organisasjonen. Å integrere et likestillings- og mangfoldsperspektiv vil være en omfattende endring av en organisasjons praksis. Det vil kreve en implementeringsprosess og en tilpasset organisering. Hvilke forutsetninger må være tilstede for å integrere et likestillings-, og mangfoldsperspektiv?

KONTAKTINFORMASJON

Senter for likestilling er tilknyttet Universitetet i Agder. Vi gjennomfører konferanser, kurs, analyser og kartlegginger i et bredt likestillingsperspektiv.

KONTAKTINFORMASJON:
Senter for likestilling
Gimlemoen 25 E,
4604 Kristiansand
Telefon: 381 41221 / 90938856
E-postadresse: post@senterforlikestilling.org
Nettside: www.senterforlikestilling.org

KUN senter for kunnskap og likestilling er et kompetansesenter med lang og bred erfaring i praktisk likestillingsarbeid. Erfaringene omfatter analyser, formidling, prosjektgjennomføring og FoU-arbeid.

KONTAKTINFORMASJON:
KUN senter for kunnskap og likestilling
8286 Nordfold
Telefon: 75 77 90 50
E- postadresse: post@kun.nl.no
Nettside: www.kun.nl.no

Likestillingssenteret er et operativt kompetansemiljø som arbeider med praktisk likestillingsarbeid og FoU-virksomhet.

KONTAKTINFORMASJON:
Likestillingssenteret
Skolegata 1,
2317 Hamar
Telefon: 62 54 74 60
E-postadresse: post@likestillingssenteret.no
Nettside: www.likestillingssenteret.no

Barne-, ungdoms- og familiedirektoratet (**Bufdir**) er fagorgan for barnevern, familievern, likestilling og ikke-diskriminering, samt vold og overgrep i nære relasjoner. Bufdir har fagansvar for likestilling når det gjelder kjønn, seksuell orientering, kjønnsuttrykk, kjønnsidentitet, etnisitet, livssyn og nedsatt funksjonsevne. Hos oss ligger LHBT-senteret som er myndighetenes kunnskapssenter for seksuell orientering og kjønnsidentitet, og Deltasenteret som er statens kompetansesenter for deltakelse og tilgjengelighet.

KONTAKTINFORMASJON:
Bufdir
Postadresse: Postboks 2233, 3103 Tønsberg
Besøksadresse: Stensberggata 27 (7. etasje), Oslo
Telefon: 466 15 000
E- postadresse: postmottak@bufdir.no
Nettsider: www.bufdir.no, www.lhbt.no, www.deltasenteret.no

Barne-, ungdoms-
og familiedirektoratet

POSTADRESSE:
Stensberggaten 27,
0170 Oslo
Sentralbord: 466 15 000

bufdir.no
lhbt.no
deltasenteret.no

ISBN: 978-82-8286-227-1